

Zdzisława Staszewska

GRUPY SPÓŁGŁOSKOWE W MODLITWACH WACLAWA

O *Modlitwach Wacława*, czasie i miejscu powstania najstarszych polskich godzinek, wiemy dotychczas niewiele. Brak bowiem monografii językowej tego zabytku, a wnioski wypływające z fragmentarycznego opracowania jego poszczególnych elementów języka są często rozbieżne. Wcześniejsze wzmianki na ten temat w pracach poświęconych cechom dialektycznym w polszczyźnie piętnastowiecznej wskazują na wielkopolskie pochodzenie zabytku¹, nowsze opracowania przypisują go raczej środkowej Małopolsce².

Jak więc widać, istnieje potrzeba analizy językowej tego modlitewnika mająca na celu ugruntowanie lub weryfikację poglądów na temat jego pochodzenia i czasu powstania. Temu celowi służy podjęta w niniejszym artykule próba analizy zawartych w MW grup spółgłoskowych.

Omawiany utwór nie jest zabytkiem jednolitym. Całość rozpada się na trzy części: pierwszą stanowią godzinki maryjne, drugą godzinki do św. Anny, a trzecią godzinki do św. Anioła Stróża. Z tego względu nie można badać MW jako jednego zabytku językowego; dlatego też materiał egzemplifikacyjny służący omówieniu kolejnych zjawisk językowych rozpatruję odrębnie dla każdej partii MW. Zabieg taki ma na celu wyodrębnienie warstw chronologicznych w analizowanym zabytku oraz ewentualne ustalenie lokalizacji geograficznej poszczególnych części.

Z braku miejsca nie zamieszczam tu pełnego rejestru zanotowanych w MW grup spółgłoskowych, zajmuję się rozwojem tylko tych, które wykazywały w staropolszczyźnie tendencje do wahań i zmian, względnie

¹ Por. np.: M. Bargieł, *Rozwój prapolskich grup spółgłoskowych* $-(s)t'c$, $-(z)d'c$ -, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 1963, t. IX, s. 104; T. Skulina, *Rozwój grup spółgłosek zwartoszczelinowych w języku polskim*, Poznań 1964, s. 44; W. Śmiech, *Rozwój historyczny polskich grup spółgłoskowych* *śf, źf, *źf, Łódź 1953.

² Por. K. Rymut, *Uwagi o języku Modlitw Wacława*, *Prace Filologiczne* nr 32, 1985, s. 305–322; Z. Staszewska, M. Cybulski, *Fleksja Modlitw Wacława*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1990, *Folia linguistica* 23, s. 159–172.

występowały w tekstach średniowiecznych jako właściwości o charakterze dialektycznym w zakresie fonetyki.

Ze względu na oszczędność miejsca do wybranych przykładów ograniczyłam również cytowany materiał egzemplifikacyjny, zwłaszcza jednorodny, podając w całości formy wątpliwe, niejasne czy zawierające błędy. Istnienie form, których nie można jednoznacznie zinterpretować jest wynikiem etymologicznej i niejednokrotnie nieprecyzyjnej ortografii staropolskiej. Dość często nie pozwala ona ustalić stopnia zaawansowania oraz chronologii dokonujących się w obrębie grup spółgłoskowych procesów asymilacyjnych. Stąd też niektóre z wyodrębnionych tu grup mogą okazać się dyskusyjne.

Występujące w MW formy porównuję z opracowanym według tej samej metody językiem *Psalterza floriańskiego*³.

ASYMILACJE POD WZGLĘDEM DŹWIĘCZNOŚCI

Przykłady usuwania opozycji dźwięczna:bezdźwięczna widać w następujących typach procesów:

1. Ubezdźwięcznienie wsteczne spółgłosek właściwych:

-dk- $\geq$ -tk-: obok 6 przykładów poświadczających proces ubezdźwięcznienia w przymiotniku *słodki* i w wyrazach pokrewnych por. I: *slotki* 36b⁴, III (5 razy): *slotkymy* 125a, 129b, *słotkimy* 132b, *slothkimy* 138b, *slotkimy* 143a wystąpiły w I cz. tekstu 3 przykłady pisowni etymologicznej: *słodka* 14a, 42b, *słodkoszczi* 41b.

To samo można powiedzieć o jednym z dwóch zapisów rzeczownika *ścieżka*: I: *na szieżczie* 32b; drugi z nich: I: *szeszskam* (dat. pl.) 36b/37a świadczy prawdopodobnie o procesie asymilacji, ale zarówno tu, jak i w innym zapisie: II: *nyszkoszczy* 85a; nie da się tego jednoznacznie rozstrzygnąć.

-bc- $\geq$ -pc- (1 przykład) II: *opcowanie* 17b.

Asymilację wsteczną pod względem dźwięczności obserwujemy także w nie zredukowanej jeszcze grupie -zsk- $\geq$ -csk- (2 razy): II: *luczszky* 89a, III: *lyuczskęy* 130a; obok tych znajdują się w tekście dwa przykłady pisowni etymologicznej: II: *ludzkyego* 83a, *lyudske* 125b.

³ M. Kamińska, *Psalterz floriański. Monografia językowa, Część I. Ortografia, fonetyka, fleksja imion*, Wrocław 1981; M. Cybulski, *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988; w dalszej części artykułu cytowane opracowania będą oznaczane skrótami: Kam, Cyb.

⁴ Podstawą opracowania jest ostatnie wydanie: *Modlitwy Wacława. Zabytek języka polskiego z w. XV z kodeksu VI N. 2 Biblioteki uniwersyteckiej w Budapeszcie...*, wyd. L. Malinowski, Kraków 1887. Lokalizując przytaczany materiał posługuję się numerami wersów w kolejnych częściach: cz. I wiersze 1a-44a (w tym 109a-116b), cz. II wiersze 44b-106a, cz. III wiersze 106b-156b (z wyłączeniem 109a-116b). Tekst ten oznaczam w pracy skrótem MW.

Dość liczne przykłady ubezdźwięcznień wstecznych spółgłosek właściwych w grupach spółgłoskowych zanotowane w MW, mające nieznaczną przewagę w cz. III zabytku, potwierdzają tezę B. Dunaja⁵ o tym, że proces ten będący pierwszym etapem asymilacji był żywotny już w XII–XIII w.⁶ Z. Stieber przesuwając datę jego zakończenia na XV w.⁷ Tak więc, już jako fakt dokonany, jest ono poświadczone w MW, podobnie jak w całym F1 (Kam 81–82, Cyb 190–191).

2. Ubezdźwięcznienie:

-čb- ≥ -žb-: stosunek form, które poświadczają udźwięcznienie w wyrazie liczba do form, w których brak takiego poświadczenia, wynosi 2 : 3, por. III: *lidzba* 121b, 129b, I: *liczbą* 114a, II: *lyczbą* 62a, *lyczdbą* (acc. sg.) 65b; ostatni zapis jest dyskusyjny, nie można go jednoznacznie interpretować. Nie da się tu wykluczyć możliwości wstawnego -d- rozbijającego grupę spółgłoskową (zjawisko dobrze znane w staropolszczyźnie). Formy *liczdba* nie odnotował SStp ani SXVI w.

Bezsporne przykłady braku udźwięcznienia w wyrazie *prośba* są dwa: I: *prosbami* 21b, II: *prosbi* 46b; w pięciu kolejnych (choć nie jest to już świadectwo całkiem pewne) spółgłoskę ś oznaczono dwuznakami *sz*: I: *proszbi* 18b, *proszbami* 32a, II: w *proszbach* 71a, *wproszbach* 102b, *proszbye* 104b.

Asymilacja bezdźwięcznych przed dźwięcznymi to zjawisko późniejsze niż omówione wyżej ubezdźwięcznienie, datuje się je bowiem po XIII w. (Dun 104). Stąd i mniejsza liczba przykładów poświadczających ten proces w MW. Podobną frekwencję ma on w piętnastowiecznej części F1 (Cyb 191) a w części A brak go jeszcze zupełnie (Kam 81–81).

3. Ubezdźwięcznienie postępowe spółgłoski v⁸:

Grupa -plv- realizowana jest w tekście w różnorodny sposób:

a) w postaci pierwotnej (2 razy): I: *oplwite* 19a, II: *oplwitoszcz* 52a;

b) w formie wskazującej na postępowe ubezdźwięcznienie szczelinowego v: *plf* (2 razy w II cz.): *oplphytą* 86a, *oplphite* 86b;

c) ze zredukowanym półotwartym l jako *pf* (1 przykład w cz. I): *opfitoszcz* 43b lub z dźwięcznym pierwszym jej komponentem jako *bf* (2 razy w II cz.): *obfytuyacza* 81b, *obfyczye* 88a.

⁵ B. Dunaj, *Język polski najstarszej doby piśmiennej XII–XIII w.*, Kraków 1975; pozycję tę oznaczam dalej skrótem Dun.

⁶ H. Konieczna (*Charakterystyka fonetyczna języka polskiego na tle innych języków słowiańskich*, Warszawa 1965, s. 169) datuje początek tego zjawiska już na X–XI w.

⁷ Z. Stieber, *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa 1966, s. 72; opracowanie to dalej oznaczono skrótem Stieb.

⁸ Spółgłoski v nie zaliczam w niniejszym opracowaniu do półotwartych, lecz już do szczelinowych, gdyż jako taka pojawiła się ona najwcześniej w grupach spółgłoskowych na południu Polski; por. W. Śmiech, *O przyczynach wymowy dźwięcznego v po spółgłosce bezdźwięcznej w języku polskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1962, t. VIII, s. 135–138.

Widać więc, że w MW przeważają formy wskazujące na oddźwięcznienie *ú* w wyrazach opartych na rdzeniu *-plý-*, a w II cz. zabytku pojawia się już także będąca fonetycznym i morfologicznym zniekształceniem pierwotnej formy postać *obfity*⁹. Fl BC ma tu obok liczniejszych form typu *oplwity* także jeden zapis wskazujący na redukcję *l* w omawianej grupie (Cyb 205).

Ubezdźwięcznienie i redukcję obserwujemy w MW także w pierwotnej grupie * *pv* ≥ *f* (3 przykłady): II: *dufanye* 98a; III: *Nie dufay* 125a, *dufayø* 130b.

Bez zmiany zachowują się w MW grupy: *tv-*: *twoy* 23a, *twego* 32a; *ký-*: *kwyathek* 57b; *sv-*: *swoią* 50a, *szwogimi* 114a; *śý-*: *swianti* 109a, *szwyeczkye* 62b i in.

Zdaniem Stiebera, *v*, *ú* po spółgłoskach: *t*, *k*, *s* oddźwięczniły się później niż po *p* (Stieb 76). Na dłuższe utrzymywanie się *v* w grupach *sv*, *tv* wskazują również wyniki opisu E. Kownackiego¹⁰.

Grupa *chw*

Grupa *chw* nie ulega w MW żadnym zmianom: ani uproszczeniu ani przejściu w *f*. Wystąpiła ona 162 razy, z czego:

a) w rzeczowniku *chwala* (132 przykłady) por. I (29 razy): *chwala* 5b, w *chwale* 14a, *chwalach* 12a i in.; II (64 razy): *Chwala* 58a, 70b, *chwaly* 64b, *ku chwalye* 64b itd.; III (39 razy): *chwala* 118b, *chwałą* 107a, w *chwale* 130a i in.

b) w czasowniku *chwalić* (24 przykłady) por. I: *chw* 14b, *chwalicz* 116a; II: *chwalycz* 68a; III (21 razy): *chwalicz* 125a, *chw* 142a, *chwali* 125a itd.;

c) w przymiotniku *chwalebny* (4 przykłady w II): *chwalebna* 46a, 92b, *nachwalebneysi* 53b, *chwalebnych* 54a;

d) w rzeczowniku *chwalenie* (1 przykład) I: *kv chwalenyu* 27a;

e) w czasowniku *chwatać* (1 przykład) I: *wichwaczyles* 3b.

Widać więc, że zasada zachowania grupy *chw* przestrzegana jest w MW z bezwyjątkową konsekwencją. Taki sposób realizacji omawianej grupy zwykło się w bogatej literaturze na ten temat łączyć głównie z dialektem wielkopolskim¹¹, choć B. Dunaj uważa, że był on typowy również dla

⁹ Por. W. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. 3, Warszawa 1965, s. 137.

¹⁰ E. Kownacki, *Z problematyki grafiki i fonetyki staropolskiej (artykulacja *v* przed półotwartymi i po spółgłosce bezdźwięcznej)*, „Slavia Occidentalis” 1976, nr 33, s. 32.

¹¹ Fakt ten bywa interpretowany jako argument za dłuższym utrzymywaniem się w Wielkopolsce dwugwarowej wymowy *v*, por. W. Śmiech, *op. cit.*, s. 137.

średniowiecznego dialektu śląskiego (Dun 138)¹². W II poł. XV w. wyłącznie *chw* występuje np. w *Psalterzu pulawskim*, choć na podstawie innych cech językowych W. Taszycki¹³ lokalizuje ten zabytek w środkowej Małopolsce¹⁴.

W powstałym w północnej Małopolsce *Psalterzu floriańskim* zmiany grupy *chw* występują głównie w części C i polegają na upodobnieniu pod względem dźwięczności oraz redukcji pierwszego lub drugiego członu grupy (Cyb 193). W pierwszych dwóch częściach przytłaczająca większość przykładów zachowuje niezmienną grupę *chw*. Widać tam, podobnie jak w będących przedmiotem niniejszej analizy MW, zgodność z wzorem, jakim była ukształtowana na sposób wielkopolski norma języka literackiego. Podobne stanowisko zajmują w tej sprawie M. Kamińska (Kam 83), Z. Stieber¹⁵ i S. Urbańczyk¹⁶ polemizując z wcześniejszymi ustaleniami W. Taszyckiego¹⁷, który zdaje się przeceniać w tym względzie wpływ języka czeskiego jako arbitra.

DYSYMLACJA I REDUKCJA W GRUPACH (*dc*, *tc*)

1. Kontynuanty *tbc*, *dbc*:

Będące wynikiem regularnego rozwoju w polszczyźnie¹⁸ zmiękczenie grupy *t'c*¹⁹ widoczne jest w przypadkach zależnych rzeczownika *ocieć* i wyrazów pokrewnych (69 razy) por. I (34 przykłady): *oczczą* 17b, 20b, *oczczu* 1a, 15b, *oczczowey* 112b, *oczczowo* 109a i in.; II (10 przykładów): z *oczczą* 53b, *oczczu* 58a, 75b, 93a i in.; III (25 przykładów): *oczczu* 107a, 117b, *oczczowe* 117a, *oczczom* 139b i in.

Obok stanowiących tu większość form poświadczających w omawianych wyrazach istnienie grupy *éc* (bezwyjątkowych we Fl-Kam 83, Cyb 199 pojawiają się w II cz. MW nowe postaci z powstałą na drodze fonetycznego procesu rozsunięcia, grupą *-jc-* (18 przykładów, w tym jeden przymiotnik)

¹² Zdaniem S. Urbańczyka (*Dwie śląskie cechy dialektyczne: wymowa typu fala i końcówka miejscownika l. mn. -och*, „*Język Polski*” 1949, nr 29, s. 171) na Śląsku obowiązywała w tym okresie wymowa typu *fala*.

¹³ W. Taszycki, *Czas i miejsce powstania Psalterza pulawskiego*, „*Poradnik Językowy*” 1954, nr 10, s. 15.

¹⁴ Na fakt ten zwraca również uwagę K. Rymut, *op. cit.*, s. 314.

¹⁵ *Głos w dyskusji o pochodzeniu polskiego języka literackiego*, [w:] *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, Wrocław 1956, s. 107.

¹⁶ S. Urbańczyk, *Dwie śląskie cechy...*, s. 171.

¹⁷ *Przejście $ch \geq f$ w staropolszczyźnie*, [w:] *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. II, Wrocław 1961, s. 221.

¹⁸ Por. M. Bargieł, *op. cit.*, s. 104; T. Skulina, *op. cit.*, s. 86.

¹⁹ Inaczej rzecz ujmuje Z. Stieber, który wynik regularnego rozwoju widzi w formach typu *otca*, zaś postaci ze złożoną z dwu afrykat grupą *éc* uważa za rezultat wyrównania analogicznego (Stieb 80).

por.: *od oycza* 53b, *oyczu* 70b, 86a, *oyczye* (acc. pl.) 96a, *oyczowye* 59a, *oyczow* 59a, *oyczom* 96b, *oyczowszkye* 104a i in. Są one typowe dla II poł. XV w. a ich powstanie wiązało się w dotychczasowej literaturze z dialektem wielkopolskim. Takie są ustalenia m. in. M. Bargieł²⁰ i T. Skulina²¹, którzy wykorzystują do swych badań również materiał z MW zaliczając je na podstawie ustaleń o pochodzeniu kopisty²² do zabytków wielkopolskich. Sąd ten należy zmodyfikować twierdząc, że w XV w. formy z rozsunieniem spotyka się również w Małopolsce.

Należy tu także zwrócić uwagę na osobiwie zapisaną 4 razy w I cz. postać nom. sg.: *oczczecz* 18a, 109a, 110a (2 razy). Występujące tu połączenie *czcz* może być przejawem tradycyjnej grafiki widocznej w zeschematyzowanych tekstach modlitewnych. Oprócz tego 6 razy w cz. I w postaci *oczecz* 109a (2 razy), 109b, 110a, 111a, *Oczecz* 110b. Jak widać nom. sg. poświadcza jeszcze formę bez *j*.

Na palatalizację grupy *stc* ($\leq$ **stbc*) wskazuje forma: *na mieszczu* 'loco' 26a (1 przykład z I cz.). Jednocześnie w I i II cz. tekstu wystąpiły dwa zapisy świadczące o jej uproszczeniu: I: *na myeszczu* 30b, II: *myeszcz* 93b. Pisownia nie dostarcza pewnych wskazówek co do lekcji występujących tu form, najczęściej proponuje się transkrypcję oddającą ich palatalność²³ a więc: *mieście*, *mieście*. Brak w MW postaci z *j*, której wydzielenie nastąpiło w tym wyrazie znacznie później niż w rzeczownikach typu *ocieć*²⁴, najwcześniej w II poł. XVI w. (Stieb 80) w dialekcie wielkopolskim²⁵.

Rzeczownik *sierce* ma postać typowo polską, zredukowaną również o pierwotne *d* (44 razy) por. I: (20 przykładów): *serce* 8a, 23b, *szercza* 2a, 17b, *w szercoch* 12a i in.; II (14 przykładów): *szercze* 66a, 80a, *szerczem* 79a, *szerczu* 80b i in.; III (10 przykładów): *sycerem* 117a, 132b, 143a, *siercz* 108b i in. We Fl również formy pozbawione pierwotnego *d* (Cyb 199–200), zdaniem Z. Stiebera uproszczenie w tym wyrazie zaszło przed okresem napisania *Psalterza floriańskiego* (Stieb 81). Etymologicznego *d* pozbawiony jest również w MW oparty na tym samym rdzeniu przymiotnik *miłosierny* (por. niżej), we Fl zaś występuje on jeszcze w postaci pierwotnej (Cyb 204).

2. Kontynuanty *tbc*, *dbc*.

Formy zaimka *wszytek* poświadczają brak palatalizacji pierwszego komponentu grupy *tc*, mamy więc formę *wszytcy* użytą w zabytku 12 razy, por. I: *wszitzci* 114a; II (3 przykłady): *wszythczy* 81a, 95a, *wszythczci* 94a; III

²⁰ M. Bargieł, *op. cit.*, s. 105.

²¹ T. Skulina, *op. cit.*, s. 129.

²² Wacław ur. w Brodni nad Wartą, por. G. Korbut, *Literatura I*, Warszawa 1929, s. 79.

²³ Por. np. J. Łoś, *Gramatyka polska I*, Lwów 1922, s. 173; T. Skulina, *O staropolskiej oboczności typu mieście mieste*, „Język Polski” 1961, nr 41, s. 36.

²⁴ Por. *ibidem*, s. 34.

²⁵ T. Skulina, *Rozwój...*, s. 129.

(8 przykładów): *wszitczy* 123a, 127b, 131b, 135a, 137a, 139a, *wszitcy* 140b/141a, 145b. Formy *wszyscy*, zawierającej grupę *sc*, z powstałym na skutek dysymilacji pierwszym jej członem, brak w MW; podobnie we Fl (Cyb 200). Dwukrotnie wystąpiła natomiast typowa dla Wielkopolski²⁶ forma *wszystek*: II: *wszisthek* 50b; III: *wszistek* 123a. Dla obocznej formy *wszytek* mamy 94 użycia, por. I (37 przykładów): *wszitek* 12a, 116b, *wszitko* 8a, *wszitekem* 26b, *wszithkich* 10a, 27b i in.; II (41 przykładów): *wszythka* 57b, 70a, *wszythko* 60b, 98a, *wszthkyego* 65b, 91a itd.; III (16 przykładów): *wszitka* 136b, 137a, *nadewszitki* 108a, *wszithkich* 131a i in. Jak widać, spośród dwóch elementów omawianej oboczności, której genezę próbowano wyjaśnić na płaszczyźnie fonetycznej bądź słowotwórczej²⁷, zdecydowanie przeważa w MW małopolsko-śląska w XV w. forma *wszytek*²⁸. Podobne proporcje wystąpiły we Fl BC (Cyb 200), w cz. A (Kam 85) przeważają formy z *s* (92 : 44).

Brak w MW formy *cora* uniemożliwia prześledzenie rozwoju pierwotnej w tym wyrazie grupy *duc*, *corka* zawsze w tej postaci (7 razy w II cz.): *czorka* 55b, *czorky* 45b, 73b, 79b, 91, *czorki* 46b, *czorką* 45a.

Grupa *vš*

Nagłosowa grupa *vš* ani razu nie uległa w tekście metatezie ani redukcji. Wystąpiła ona łącznie 159 razy, z czego:

1. W zaimku *wszy(s)tek* (108 razy), materiał zob. wyżej.
  2. W formie part. praes. act.: *wszechmogący* || *wszemogący* (25 razy) por. I (9 przykładów): *wszechmogączy* 16a, *wszechmogącego* 14b i in.; II (15 przykładów): *wszechmogączy* 63a 72b, *wszechmogącego* 57a; III: *Wszechmogączy* 127a.
  3. W formach zaimkowych: *wszego*, *wszemu* itp. (12 razy) por. I (7 przykładów): *wszego* 3a, *wszey* 32a i in.; II: *wszego* 47b; III (4 przykłady): *we wszem* 136a, *we wszech* 138b i in.
  4. W wyrazie *wszelki* (8 razy w I cz.): *wszelka* 12a, *wszelkiego* 19b, *we wszelkiem* 6b i in.
  5. W zaimku *wszak(o)*: (6 razy), por. I (5 przykładów): *wszakoz* 110a (3 razy), 113a, *wszakosz* 109b; II: *wszag zee* 99b.
  6. W przymiotniku *wszechmocny* (1 przykład w I cz.): *wsechmoczni* 17a.
- Przestawkę w omawianej grupie notowano w staropolszczyźnie w tekstach pochodzących z Polski północnej²⁹, w tym także z północnej Małopolski.

²⁶ S. Rospond, *Z badań nad stosunkami językowymi polsko-czeskimi do XVI w.*, „Rozprawy Komisji Językowej WrTN” 1963, t. IV, s. 188.

²⁷ A. Obrębska-Jabłońska (*Tajemnicze „s” we wszystkim*, „Język Polski” 1931, 17, s. 115–120) widzi tu rezultat alternacji sufiksów: *-it- : -ist-*.

²⁸ S. Rospond, *op. cit.*, s. 188.

²⁹ M. Karaś, *Ze studiów nad polskimi grupami spółgłoskowymi. Nagłos zaimka wszy(s)tek*, „Biuletyn PTJ” 1958, nr 16, s. 123.

Tę ostatnią dzielnicę reprezentuje jednak tylko *Rozmyślanie przemyskie* i Fl C, w którym wystąpiły zarówno formy z metatezą jak i hiperyzmy typu *szwszytcy* (Cyb 192). Dla Polski południowej zaś a zatem również Małopolski, typowa była postać *vš* (bez redukcji i uproszczeń), przynajmniej w zaimku *wszy(s)tek*³⁰. Tak więc jej bezwyjątkowa obecność w MW pozwala lokalizować ten zabytek właśnie w tej dzielnicy.

KONTYNUANTY GRUP *sr*, *žr

Jeśli chodzi o kontynuanty grupy *sr cz. II MW przeciwstawia się cz. I i III. W dwóch ostatnich mamy bowiem *šrz* (3 razy) I: *szrebra* 28b, *we szrenye* 'we śrzenie' 33b; III: *BandŃ ly chodzicz wezrzod* (!) 'weśrząd' *zamŃta* 137a, zaś *šr* (2 razy): *We srodŃ* 51a (tyt.), *wposzrodku* 82b w cz. II, co świadczy o tym, że jest ona najmłodsza, jak wynika bowiem z ustaleń W. Śmiecha³² *šrz* $\geq$ *šr* obserwuje się w dialekcie małopolskim od poł. XV w. Tego typu przykłady ma również FL C (Cyb 197).

Kontynuantami grupy *žr są:

a) spotykane w całym zabytku *jrz*³³ (6 razy) por. I: *veyrzi* 15b; II (3 przykłady): *przeyrzal* 63b, *przeyrzana* 93a, 102a; III (2 razy): *przeyrzenim* 127a, *obeyrzal* 139a.

W. Śmiech utożsamia grupę *jrz* z dialektem wielkopolskim stwierdzając, że pojawia się ona w tych samych zabytkach, w których upowszechniła się wymowa *ojca*. Do badań nad omawianymi grupami wykorzystał również materiał z MW zaliczając je do zabytków wielkopolskich³⁴. K. Rymut sugeruje, że grupa *jrz* może się tu pojawiać w formach zleksykalizowanych³⁵;

b) widoczne we wszystkich częściach MW a spotykane w XV w. na znacznym terytorium Polski *žrz* (7 razy): I (4 przykłady): *przesrzŃ* 4a, *prziszri* 15a, *všrzecz* 19b, *všrzŃ* 29a; II (2 przykłady): *przeżrzal* 68b, *przeżrzana* 101a; III: *obeżrzi* 108a;

c) obecne tylko w II cz. a świadczące o całkowitej dysymilacji grupy *žrz* po samogłosce *jrz* (1 przykład): *przeżrzal* 77a; podobne zjawisko notuje W. Kuraskiewicz w XVI w. w pismach Grzegorza Pawła z Brzezin³⁶. Nie można tu również wykluczyć lekcji *przeżżrzal* z grupą *-žžrz-*;

³⁰ *Ibidem*, s. 123.

³¹ Przykładów na grupę spółgłoskową *žr brak w MW.

³² W. Śmiech, *Rozwój...*, s. 153.

³³ Przejście śródgłosowego *žrz-* $\geq$ *-jrz-* traktuje się jako rozsuniecie artykulacji, *ibidem*, s. 119.

³⁴ *Ibidem*, s. 36.

³⁵ K. Rymut, *op. cit.*, s. 321.

³⁶ Por. W. Kuraskiewicz, *Pochodzenie polskiego języka literackiego w świetle wyników dialektologii historycznej*, [w:] *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, Wrocław 1956, s. 317.

d) występujący również tylko w II cz. zapis *przerzana* 102b, jeśli nie jest, polegającą na pominięciu *-j-* lub *-ż-*, omyłką pióra, należy, być może odczytać jako typową dla północnej Małopolski formę *przerzana*.

Liczne w MW nie zdysymilowane grupy *śrz*, *źrz* są bezwyjątkowe we Fl A (Kam 83) i B (Cyb 196), ich genezę zwykło się wiązać z Wielkopolską³⁷ lub szerzej z Polską północną³⁸.

Grupa *lv*

W MW występują już tylko nowsze postaci wskazujące na przejście *-lv-* $\geq$ *-v-*, stadium pośrednie stanowiła tu, jak wskazuje J. Łoś³⁹ asymilacja *-lv-* $\geq$ *-uv-*. Na 41 użyć wyrazów opartych na rdzeniu *młv-* nie ma już ani jednej formy nie uproszczonej. Materiał egzemplifikacyjny stanowi tu czasownik *mować* (29 przykładów) por. I (16 razy): *mowicz* 110a, *mow* (imperat.) 1a, 12b itd.; II (3 razy): *mowicz* 44b, *mowczye* 72b, *mowycz* 'mowiac' 65a; III (11 razy): *mowcze* 106b, *mowi* 118a itd. oraz rzeczowniki *mowa* (6 przykładów): I (4 razy): *mow* (gen. pl.) 'sermones' 4b, 5b, 6a, *wmowach* 24b; III: *mowa* 133b (2 razy) i *wymowa* 'eloquium' (8 przykładów w cz. I): *wimowa* 25b, *wimowi* 5a, 13b, 28a, 36b, *wimowø* 23b, w *wimowø* 33b, w *wimowø* 39b.

Piętnastowieczna część Fl jest znacznie archaiczniejsza pod tym względem od *Godzinek Wacława*, przeważają w niej bowiem formy nie uproszczone (Cyb 202), podobnie w cz. A (Kam 84) zgodnie ze stanem znamionym dla Małopolski i Śląska⁴⁰. Występujące w MW formy ze zredukowaną grupą (*-lv-* $\geq$ *-v-*) typowe pierwotnie, jak podaje W. Taszycki⁴¹, dla Polski północnej (Wielkopolska, Mazowsze), w ciągu XV w. wyparły archaiczne (*mołwić*, *mołwa*) także na gruncie małopolskim.

Alternacja form *ćwirdzić* : *twirdzić*

Stan, jaki znajdujemy w MW, przedstawia nieco częstsze użycie wtórnego typu na *t* (w stosunku 5:3). Rozmieszczenie analizowanych form

³⁷ W. Śmiech, *Rozwój...*, s. 93.

³⁸ Por. S. Urbańczyk, *Recenzja pracy W. Śmiecha, Rozwój...*, „Język Polski” 1954, nr 34, s. 230-234.

³⁹ J. Łoś, *op. cit.*, s. 143.

⁴⁰ Por. W. Taszycki, *Dwa wyrazy staropolskie: mołwić i sierce*, „Poradnik Językowy” 1954, nr 7, s. 62.

⁴¹ *Ibidem*, s. 63.

w poszczególnych częściach zabytku przyczynia się do ugruntowania tezy podanej we wcześniejszym opracowaniu K. Rymuta⁴², że najstarszy stan języka widać w najnowszej, trzeciej części modlitewnika. Zawiera ona bowiem formy z pierwotną grupą *ćwirdź-*: *szczyrdził* 'confortavit' 133a, *wczwirdzi* 'firmamento' 142a, trzecią formę znajdujemy w cz. I: *Raczi poczwierdzić* 11a. Część II zaś, pozbawioną w ogóle tego typu form, można by uznać za najmłodszą.

Nowsze formy z wtórnym *t* rozmieszczone są mniej więcej równomiernie: I: *potwierdzi* 'confirma' 7b, *potwierdzy* 9a; II: *abi* [...] *bila potwierdzona* 50b; III: *nyezetwierdzayczcie* 108b, *stwierdził* 'firmavit' 124b. Ich przewaga nad archaicznymi świadczy o tym, że MW przedstawiają już nieco nowszy pod tym względem stan języka niż Fl, który we wszystkich częściach ma zdecydowaną przewagę form starszych (Kam 84, Cyb 201).

Stan omawianej alternacji w MW wskazuje na powiązanie tego zabytku z południową i środkową Małopolską, gdyż zdaniem T. Brajerskiego forma *ćwi(e)rdzić* używana na tym terenie w XIV w. pod koniec XV w. ustępuje tam miejsca postaci *twi(e)rdzić*, która potem rozprzestrzeniła się do innych dzielnic⁴³.

Grupa *čs*

Pierwotna grupa *čs-* w zaimku *čso* ($\leq$ *čbso) wystąpiła tylko raz w III cz.: *czso* 125b. Obok tego jednego zapisu, który ze względu na mało precyzyjną ortografię nie informuje o zakresie asymilacji *čs-* $\geq$ *cs-*⁴⁴, notujemy w MW 5 przykładów wskazujących na redukcję grupy w omawianym zaimku i wyrazach pokrewnych. Pochodzą one z cz. I (2 razy): *czo* 10a, *nicz* 111b i II (3 razy): *czo* 69a, *nyeczso* 60b, 64a.

Obecność nie zredukowanej, typowej jeszcze dla XIV w. formy *čso* (przeważającej we Fl, szczególnie w części A i B – Cyb 201) w III cz. MW świadczy o tym, że jest ona chronologicznie najwcześniejsza. Przejście częstego jeszcze w czternastowiecznych zabytkach *čso*, *ničs* $\geq$ *co*, *nic* poprzez stadium pośrednie *cso*, *nics* dokonało się w XV w. (Stieb 78). Jak wynika z ustaleń M. Bargieł, nie uproszczone formy omawianego zaimka utrzymywały się dłużej w Małopolsce⁴⁵.

⁴² K. Rymut, *op. cit.*, s. 321.

⁴³ T. Brajerski, *Staropolskie ćwi(e)rdzić i twie(e)rdzić*, „Poradnik Językowy” 1956, nr 2, s. 66.

⁴⁴ Dwuznak *cz* oznacza w MW zarówno spółgłoskę *c*, jak i *č*.

⁴⁵ M. Bargieł, *op. cit.*, s. 110.

INNE ZMIANY W GRUPACH DWUGŁOSKOWYCH

Asymilacja i redukcja w grupach złożonych z dwóch spółgłosek szczelinowych poświadczona jest następującymi przykładami:

-zs- ≥ -s-: I: *rosipali* 'dissipaverunt' 39b; III: *roszipa* 'spargit' 133b;

-zš- ≥ -š-: I: *roszirziles* 'dilatasti' 8a.

Przykładami występujących w tekście grup złożonych z dwóch spółgłosek właściwych szczelinowych są:

-žž-: *nyechay zazze* 'zażże' 22b;

-sš- (17 przykładów): I: *nawisszi* 40a; II (10 razy): *nawysszy* 94b, *powisszenye* 45b, *powisszil* 48b, *przewysszył* 58a i in.; III (6 razy): *nawisszego* 107b, *nawisszi poslowie* 127b, *nawisszy poslowie* 131b, 135a, *nawisszi poslowie* 140b, 145b; także -sš- ≤ -zš- (2 przykłady): II: *nyssze* 44b; III: *nablisszi bil iesm* 117a oraz trzy przykłady wątpliwe, por. I: *Nadroszsa* 13b, *nadwissze* 33b; II: *powisz/szenya* 52b. Gdyby w ostatnim z nich dwukrotnie zapisany dwuznak *sz* traktować jako powtórzony na granicy wersów⁴⁶, to nie można by wykluczyć lekcji: *powyszenia* (por. inne, oparte na tym samym rdzeniu wyrazy w formie pierwotnej (7 przykładów): I: *wiszey* 'supra' 111b; II: *podwyszyl* 68a, 92b, *podwyszicz* 84b, *podwyszayancz* 100a; III: *powiszaiq* 'exaltans' 118b, *powiszil* 139b).

Grupa *bv* została zachowana w wyrazie: II: *obwynyeny* 72a, jej redukcję widać zaś w rzeczowniku *obiata* i pokrewnych (3 razy w I cz.): *obiati* 9b, 42b, *obiatowacz bąda* 'sacrificabo' 3a. Uproszczenie *bv* obserwujemy także, gdy wchodzi ono w skład większych grup spółgłoskowych *-bvl-* i *-bvr-*, które zostały zredukowane bardzo wcześnie (7 razy): I (4 przykłady): *nyechay sie oblekō* 11b, *obrocziłem* 26b/27a, *obrocza se* 30a, *obrocenim* (instr. sg.) 113a; III (3 przykłady): *oblekl sie* 124b (2 razy), *obloky* 130a.

Być może jako uproszczenie należy traktować pojedynczy zapis: II: *wiensi* (!) 53b występujący obok pięciu form z pierwotnymi w tym wyrazie grupami: *-cš-* (3 razy) por.: I: *wianczszego* 111b; II *wiaczszego* 54b; III: *wiączsze* 131a oraz *-tš-* (2 razy) por.: I: *wiatsza* 30b, *wiantsza* 52a. Podobnie w wyrazie *szlachetność*, którego dwa zapisy poświadczają występującą w nim grupę *-tn-*: II: *slachetnoscz* 51b, 56b, zaś trzy mogą świadczyć o ewentualnym jej uproszczeniu: II: *wasza slachenoscz* 47b, *wasaslachenoscz* (!) 47b, *slachenoscz wiborna* (voc. sg.) 52b.

Pojedyncze zapisy: I: *Bogoslaw* 10b, *przypadzeny ieteszmi* 110b; II: *kthorysz* [...] *dopuczyl* 63a/63b, *naprzeczyko* 67b należy traktować bądź jako omyłki pióra (co jest bardziej prawdopodobne) bądź jako przykłady uproszczenia grup: nagłosowej *bl-* i śródgłosowych: *-st-*, *-ść-*, *-vk-*.

⁴⁶ Powtarzanie litery lub grupy liter przy przenoszeniu wyrazów do następnego wiersza jest czasem stosowane w MW, por.: *nasz/szego* 50b, *wasz/szey* 45b itp.

Pierwotna grupa *zr-* zachowała się w formie: *szada* (instr. sg.) 75a (1 przykład w II cz.).

Spółgłoskę występującą po *n* w wyrazie *aniol* i pokrewnych oddaje się w MW w trojaki sposób:

a) literą *y* (21 razy) por.: I (2 przykłady): *anyolowie* 16b, *anyolow* 18a; II (4 przykłady): *anyelszkye* 58a, *anyelszkych* 82a, *anyolow* 88b, *Anyol* 90a; III (15 przykładów): *anyol* 121b, *Anyolowi* 131a, *Anyolem* 128b i in.;

b) literą *g* (34 razy) por.: I: *Angelskyem* 59b; III (33 przykłady): *angele* 126b, 138a, *angelskey* 122a (2 razy), *angelskich* 121b i in.;

c) dwuznakiem *gy* (2 razy w II cz.): *angyolow* 93b, *angyelszkych* 94b.

Pierwszy sposób zapisywania zdaje się wskazywać na wymowę: *anjol*, *anjelski*, zaś dwa następne mogłyby również oddawać wymowę *ge*, zwłaszcza gdy się je zestawia z zapisami typu: I: *ogen* 13b, 21a, 114a, *ogien* 41b, z *bogem* 21b; II: *bogem* 98b, *Ewangelistę* 50b; III: *drogey* 122 (2 razy), *ubogego* 146b, *ogyen* 128b. Przykłady oddawania *j* przez literę *g* są znacznie rzadsze: por.: II: *kroluge* 51a; III: *wstage* 118a.

Trudno więc jednoznacznie rozstrzygnąć, czy w wyrazach: *aniol* i pochodnych mamy do czynienia z grupą *-nj-*, złożoną z dwu spółgłosek półotwartych, czy też z grupą *-ng-* (*-ng-*), której komponentami są spółgłoski półotwarta i zwarta.

We Fl BC na podstawie zapisów typu: *angeli*, *angelskyma* przyjęto pierwszy wariant wymowy (Cyb 169), gdyż połączenie *ge* oznacza tam wyłącznie wymowę *je*.

REDUKCJE W GRUPACH TRÓJGŁOSKOWYCH

Uproszczenia zachodzą głównie w grupach typu półotwarta + zwarta + *n* oraz szczelinowa + zwarta + *n*, por.:

-rtń- ≥ *-rń-* (3 przykłady): I: *ogarnyenia* 17a; II: *nyechay* [...] *ogarnye* 67a; III: *ogarnimi* 'preocupemus' 107b;

-lpn- ≥ *-ln-* (1 przykład w I cz.): *Przilnala* 'adhaesit' 7a;

-rdn- ≥ *-rn-* użyty 6 razy przymiotnik *miłosierny* pozbawiony jest etymologicznego *d*, por.: I: *myłoserne* 41a, *miłoserne* 42a; II: *myłoszerny* 68b, *myłoszerna* 85a, *molosyernego* (!) 59b; III: *myłosyerny* 131a.

Podobna uwaga dotyczy grup:

a) *-zdn-* ≥ *-zn-*, por.: przymiotnik *prozny* i wyrazy pokrewne mu etymologicznie tylko w tej postaci w każdej z trzech części MW (4 przykłady): I: *proznosci* 1b, 23b; *prozne* (acc. pl. f.) 66a; III: *wproznosc* 139b;

b) *-stn-* ≥ *-sn-* w przymiotniku *włosny* (3 razy): I: *włosnych* 114a; III: *o włosnym* 106b, 146b;

c) *-stř-* $\geq$ *-sř-* w przymiotniku *szczęsny* (3 razy w II cz.): *szczęsny* (voc. pl.) 44b/45a, *szczęsny* (nom. pl.) 52a, *szczęsnyes wiszedł* 55b; w rzeczowniku *uczeńnik*: I: *Vczósznyk* 27a/27b (1 przykład).

Redukcje w innych grupach:

-řvš- $\geq$ *-řš-* obok czterech zapisów poświadczających realizację grupy trójgłoskowej w wyrazach z rdzeniem **přv-*, por.: *napirzwszego* 108b, 117b, *napyrzwszego* 117a, 118a wystąpił jeden przykład świadczący o jej uproszczeniu: *napirzwszego* 118a. Grupa *-rvš-* nie wykazuje tendencji do zmian, 2 razy w formie: *napyrzwszego* 107a/107b, *napirzwszego* 108a (wszystkie przykłady pochodzą z III cz. zabytku);

-vsp- $\geq$ *-sp-* o uproszczeniu tej grupy świadczyć mogą:

a) dwie formy: II: *szpomozy* 85a, *spomozenye* 89b, które wystąpiły obok liczniej reprezentowanych postaci: I: *wspomaga* 3a, ku *wspomozenyu* 10a, *wspomoz* 17a, *wspomoz* 34a; II: *wszpomozenye* 75b, *wszpomozyenya* 79a itp. (łącznie 18 przykładów);

b) 2 zapisy: II: *szpomny* 65b, 104a obok również dwóch typu: II: *Wszpomyonął* 84b; III: *wspomnyal* 139b;

-vsg- $\geq$ *-sg-*: 1 forma: II: *szgardzeny* (nom. pl.) 80b obok dwóch: I: *wsgardzenie* 6b, *Wzgardziles* 38b; nie można tu wykluczyć również morfologicznego podłoża zmiany;

-sst- $\geq$ *-st-* (2 razy): II: *stal szye* 88a; III: *stal* 121b; o zachowaniu omawianej grupy świadczą dwa zapisy z cz. I: *se sstallo* 'facta est' 26a/26b, *sstampil* 'descendit' 113b;

-vzš- $\geq$ *-vš-*, I: *wszedł* ($\leq$ *wszzedł*) 40b;

-zšl- $\geq$ *-šl-*, I: *weszła* ($\leq$ *weszła*) 1b;

-žsk- $\geq$ *-sk-* (3 razy w przymiotniku *boski*), por.: *boszka* (instr. sg.) 59a, *boszką* 62b, *boszka* (acc. sg.) 65a;

-ssk- $\geq$ *-sk-* (10 razy w przymiotniku *niebieski*), por.: I: *nybieskich* 11b, *nybieszkich* 41a; II (6 przykładów): *nybieszkey* 47b, *nybieszką* 51b i in.; III: *nybieszki* 123a, *nybyeszko* 134b.

Nie ulega zmianie grupa *-lšč-* w wyrazie *lściwość* (1 przykład w II cz.): *lsczywosczya* (instr. sg.) 75a.

We Fl BC obserwujemy stan bardzo zbliżony do MW w zakresie uproszczeń w grupach trójgłoskowych, ulegają im tam: *-rtň-* $\geq$ *-rň-*, *-lpn-* $\geq$ *-ln-*, *-zdn-* $\geq$ *-zn-* oraz częściowo: *-ssk-* $\geq$ *-sk-*, *-sst-* $\geq$ *-st-*, ich brak widać natomiast w: *-rdn-*, *-žsk-* (*-čsk-*) (Cyb 205).

ZMIANY W GRUPACH CZTEROGŁOSKOWYCH

Brak uproszczenia widoczny jest w następujących grupach wyrazów:

-čstv-, 18 razy w cz. I w rzeczowniku: *swiadeczstwo* 6b, *swiadeczstwa* 7a, 23b itd., także w wygłosie: *swiadeczstw* 5b, 34b, 37b i in.

Wartość fonetyczna komponentów omawianej grupy jest trudna do ustalenia, połączenie liter *cz* może tu bowiem oznaczać pierwotne *č* jak i powstałe w wyniku asymilacji *c*. Za wartością zębową zdają się przemawiać analogiczne zapisy przykładów z pierwotną grupą *-cstv* (3 razy): I: *bogaczstwach* 5b, *Dziedziczstwem* 37b; II: *z yanczsthwa* 68b.

Redukcję obserwujemy w grupach:

-*žstv*- $\geq$ *-stv-* (10 przykładów, w tym 9 w cz. II w rzeczowniku *bostwo*), por.: *bostwa* 58a, 100a, *bosztwa* 63b, 87b i in.; III: *mnostwa* 142a. Występujące równolegle w cz. I dwa zapisy w postaci *bozstwa* 112b, 113a nie charakteryzują precyzyjnie pierwszego komponentu grupy, gdyż litera *z* oznacza w MW dwie spółgłoski: *z* i *ž*.

Bezwyjątkowe uproszczenia widać w następujących grupach:

-*žstv*- $\geq$ *-stv-* (4 razy w jednym leksemie w II cz.): *o boszthwye* 90a, w *boszthwye* 93a, w *bosthwye* 101a, 102b;

-*šstv*- $\geq$ *-stv-* (3 razy w jednym rzeczowniku w II cz.): *towarzystwo* 50a, 56a, *thowarzysthwa* 94a;

-*vstv*- $\geq$ *-stv-* (5 razy w II cz. w wyrazie *krolestwo*): *krolesthwa* 66b, 71a, 74a, 95b, *krolesztwa* 91b; form bez redukcji, które przeważają we Fl BC (Cyb 206) w MW brak;

-*vzst*- $\geq$ *-vst-* (15 razy): I (10 przykładów): *wstawalem* 27a, *Wstampil* 113b, *wstacz* 114a, *Powstany* 115b i in.; II: *wstąpił* 65a, *powsthalys* 67b, *powsthanys* 100b; III: *wstage* 118a, *wstan* 'exsurge' 119a; we Fl BC także tylko w postaci zredukowanej.

Powyższe przykłady prezentują typowy dla XV w. zakres uproszczeń w grupach czterogłoskowych; częściowo proces ten zaszedł w grupach: *-čstv-*, *žstv-*, zaś przykładem bezwyjątkowego uproszczenia są grupy: *-žstv-*, *-šstv-*, *-vstv-*, *-vzst-*. Podobny stan widać we Fl BC (Cyb 206). Nieopozycyjna ortografia nie pozwala wnioskować o stanie zaawansowania upodobnień pod względem miejsca artykulacji.

UWAGI KOŃCOWE

Poddane tu analizie przykłady zmian i wahań w obrębie grup spółgłoskowych nie wyczerpują wszystkich alternacji znamiennej dla badanego tekstu. Niektóre z nich przedstawiają wartość w pewnym sensie hipotetyczną, nie zawsze są bezdyskusyjne, co wiąże się z niedoskonałością ortografii staropolskiej. Można jednak na ich przykładzie stwierdzić, że zaświadczony w analizowanych godzinkach sposób realizacji grup spółgłoskowych jest typowy dla piętnastowiecznego stadium rozwoju języka polskiego. Świadczą o tym m. in. uproszczone formy rzeczownika *sierce* i zaimka *co*, formy

rzeczownika *mieście, mieście* (jeszcze bez *j*), zakres asymilacji i redukcji w grupach dwu-, trój- i czterogłoskowych, widoczny, mimo niepewnego w wielu miejscach materiału, proces ubezdźwięcznień oraz udźwięcznień w grupach spółgłoskowych itd. Znacznie trudniej oceniać ujednoczenie w grupach spółgłosek różniących się miękkością i miejscem artykulacji.

Tekst MW jest, jak tu już wielokrotnie podkreślano, niejednorodny, stąd wynikają liczne trudności związane z jego analizą. Na podstawie omówionego wyżej materiału dotyczącego rozwoju grup spółgłoskowych da się uchwycić zarysowujące się tu warstwy chronologiczne. O tym, że II cz. zabytku prezentuje najnowszy stan języka świadczą:

- a) występujące tu formy z antycypacją miękkości w przypadkach zależnych rzeczownika *ociec – ojca* (w I i III cz. – *oćca*);
- b) zdysymilowane formy typu *środa* (w I i III cz.: *-śrz , -źrz, -jrz*);
- c) brak form z pierwotną grupą *ćwirdź-* (w I i III cz.: *ćwirdź- : twirdź-*);
- d) formy typu *cbfity* (w I i III cz.: *opłwity, opłfity, opfity*);
- e) występujące tu stosunkowo często przykłady redukcji w grupach spółgłoskowych.

Spśród prezentujących stan nieco starszy pozostałych części MW, na plan pierwszy pod względem archaiczności języka wysuwa się, choć nie jest to już tak wyraźne, część III, w której zachowała się nie uproszczona forma czasownika *czso*, dwa spośród trzech zapisów z pierwotną grupą *ćwirdź*⁴⁷.

Wśród wyodrębnionych na podstawie analizowanego materiału dialektyzmów przeważają cechy typowe dla Polski południowej (w tym także Małopolski):

- a) zdecydowanie przeważająca (94 przykłady) forma *wszytek* – małopolsko-śląska;
- b) bezwyjątkowa grupa *wsz-* (bez redukcji i uproszczeń) – Polska południowa;
- c) pojawiające się już przykłady rozpodobnienia w grupie *śrz* (typ *środa*), które od połowy XV w. obserwuje się w dialekcie środkowo-małopolskim;
- d) spółgłoska *t* w wyrazie *twierdzić* i pokrewnych (typ wymowy częstszy w MW niż *ćw-*) – południowa i środkowa Małopolska;
- e) wyłączne formy typu *mowa* (z redukcją *ł*) charakterystyczne pierwotnie dla Polski północnej, a w XV w. już małopolskie.

Właściwościami przypisywanymi na ogół dialektowi wielkopolskiemu są:

- a) regularne zachowanie grupy *chw*, która występuje jednak nie tylko w wielkopolskich zabytkach językowych, np. jest bezwyjątkowa w *Psalterzu puławskim*, znacznie przeważa również w *Psalterzu floriańskim*;

⁴⁷ Wcześniejsze opracowania zawierają podobne uwagi dotyczące względnej chronologii poszczególnych części modlitewnika, por. przyp. 2.

b) przykłady nie zdysymilowanych grup *śrz*, *źrz* (10 razy), których genezę zwykło się wiązać z Wielkopolską czy Polską północną, a które występują również bezwyjątkowo w cz. A i B *Psalterza floriańskiego*.

Dalsze dwa fakty: forma *wszystek* (2 razy), forma *ćwirdzić* (3 razy) mają jakby mniejszą siłę dowodową jako poparte niewielką liczbą przykładów. W statystycznym ujęciu materiału wymowę ma bowiem nie tylko obecność lub nieobecność danego zjawiska językowego ale także jego frekwencja.

Występujące w MW formy z antycypacją miękkości typu: *ojca*, *ujrzał* utożsamiano dotychczas z dialektem wielkopolskim opierając się przy tym także na materiale z MW, które wyłącznie na podstawie przeświadczenia, że Wacław był Wielkopolaninem, traktowano jako zabytek reprezentujący ten właśnie dialekt⁴⁸. Biorąc pod uwagę liczne dowody świadczące o małopolskim charakterze omawianego zabytku, przytoczone zarówno w niniejszym artykule jak i opracowaniach wcześniejszych⁴⁹, można by zaryzykować stwierdzenie, że formy, o których tu mowa, upowszechniły się w XV w. również w Małopolsce, skoro występują w małopolskich MW.

Analiza pod tym kątem innych faktów językowych przyczyni się z pewnością do bardziej konkretnych rozstrzygnięć na temat przynależności dialektalnej omawianego zabytku.

Zdzisława Staszewska

THE DEVELOPMENT OF CONSONANT CLUSTERS IN *MODLITWY WACŁAWA* („VACLAV'S PRAYERS”)

Among the dialectal phrases selected on the basis of the analysis of the material concerning the development of consonant clusters in *Modlitwy Wacława*, the features testifying to the Małopolska character of the relic in question form a qualitative and a quantitative majority:

- a) the form of *wszystek* (without „s”);
- b) the cluster of „wsz-” (without reductions and simplifications);
- c) the forms with the cluster „śr” (the type of *środa*;
- d) the pronunciation of *ćwirdzić*;
- e) the forms of the type *mowa* (with the reduction of „r”).

The properties ascribed to the Wielkopolska dialect are less numerous and usually supported by a smaller number of examples.

Such a state of affairs allows one to:

- a) verify the previously advanced views that *Modlitwy Wacława* are a relic from Wielkopolska;

⁴⁸ Por. przyp. 1.

⁴⁹ Por. przyp. 2.

b) to state that forms like *ojca*, *ujrzal* – originally identified with the Wielkopolska dialect – have, in the 15th century, become widespread also in Małopolska, since they appear in *Modlitwy Wacława*.

Estimating the chronological layers of the analysed prayerbook, it should be emphasized that the most modern language elements appear in its second part, while the oldest ones in the third part.